

OSMANLI'NIN SON DÖNEMLERİNDE DENİZLİ'DE YAŞANAN BAZI İHTİDA ÖRNEKLERİ ÜZERİNDE BİR DEĞERLENDİRME*

Bilal YILDIZ**

Öz

Bir insanın doğumundan itibaren içinde yaşadığı ve her türlü kültürel etkileşimine maruz kaldığı inancını terk etmesi ve buna bağlı olarak içinde bulunduğu sosyal çevrenin birçok tepkisini göz önüne alarak yeni bir dini tercih etmesinin nedenleri din psikolojisi ve din sosyolojisi uzmanlarınca tartışılmaktadır. Muhakkak ki yeni bir dine giriş sürecinde birçok etken rol oynamaktadır. Bunları; anne-babadan edinilen dinin tatmin edici olmayışı, bu dini benimseyenlerin ve temsil edenlerin olumsuz tutum ve davranışları, diğer taraftan kabul edilecek yeni dine bağlı kişilerin olumlu ve samimi davranışları neticesinde hayatını böyle bir sosyal çevrede sürdürme arzu ve iradesi, başka bir dine bağlı kişi ile evlenme isteği, maddî menfaat veya statü elde etme, dinî telkinlerden etkilenme, şok bir olaya maruz kalma şeklinde belirtebiliriz. Biz bu çalışmada, arşiv belgelerini, ağırlıklı olarak da şer'îye sicil defterlerini (Religious Registry Books) esas alarak, Osmanlı Dönemi'nde 1875 yılından başlayarak gayrimüslimlerin Denizli'den tehcir edildiği 1920 yılına kadar geçen süre içerisinde Denizli'de yaşayan mühtedileri konu edineceğiz.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Denizli, gayrimüslim, ihtida, mühtedi, Rum papaz.

An Evaluation on Some Conversion Examples Experienced in the Last Period of Ottoman Empire in Denizli

Abstract

The reasons why a person leave his own religion, which he has been exposed to since his birth, and although all the reaction of the social environment, why he converts to another religion are examined by religion psychology and sociology experts. Obviously, there are many factors in adopting a new religion. These reasons can be classified in these sections: the religion indoctrinated by parents may not be fulfilling, negative attitudes of the performers of that religion, positive attitudes of the performers of the new religion and the desire to live in this environment, desire to marry a person adopting another religion, expecting material benefit or social status, being influenced by religious advices and being exposed to a shock event. In this study, on the basis of archive documents and mainly Religious Registry Books, we focus on converts living in Denizli from 1875 to 1920, when non-muslims were relocated.

Key Words: Ottoman, Denizli, non-muslim, conversion, convert, Rum priest.

* Bu çalışma, "Denizli Sancağı'nda Gayrimüslimler (1876-1923)" adıyla SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda yaptığımız doktora tezimizde "İhtida Olayları" alt başlığıyla yer alan bölümün genişletilerek ve yeniden gözden geçirilerek müstakil makale haline getirilmiş şeklidir.

** Öğretim Görevlisi, Dr, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, bilalyildiz@sdu.edu.tr.

Giriş

İhtida sözlükte, “doğru yolu bulmak, yol göstermek” anlamlarına gelen *hüdâ* (hedy, hidâyet) kökünden türemiş olup, “gerçeğe ulaşmak, doğru yolu bulmak” gibi manalara gelir. Terim olarak ise, inançsız iken veya başka bir dine bağlıyken İslâm dinini benimsemeyi ifade etmektedir. İhtida eden kimseye de *mühtedi* denilir.¹

Din değiştirme hadisesinin birçok sebebi vardır. Bunun nedeni de, hem gerçekleşme şartları, hem de sonuçları itibarıyla kişiden kişiye değişkenlik göstermesidir. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, insan yapısındaki farklılıklar kadar ihtida sebebi vardır denebilir. Din değiştirmede etkili olan faktörler, psiko-sosyal faktörler şeklinde sınıflandırabileceği gibi, içten ve dıştan gelen faktörler şeklinde de sınıflandırabilir. Ancak, ihtida eden birey genellikle bu faktörlerin karmaşık etkisiyle din değiştirmeye karar verir. Bazı kişilerde içten gelen, yani psikolojik (duygusal-zihinsel) faktörler etkili olurken, bazılarında ise dıştan gelen sosyal faktörler daha etkili olmuştur. Uzun ve karmaşık bir süreci gerektiren din değiştirmede kişinin duygusal mı, yoksa entelektüel durumunun mu belirleyici olduğu konusunda sosyal bilimciler arasında hâlâ görüş ayrılıkları devam etmektedir.² Bu görüş ayrılıklarında etkili olan hususlardan bazıları şunlardır: İhtida belgeleri incelendiğinde, mühtediler din değiştirmelerinin nedenlerini göstermeyebilmekte ya da açıklamalarını zamanla değiştirebilmekte veya ihtidalarını belirli bir ilk örneğe göre klişe ifadelerle anlatabilmektedirler.³

Rumlar ve Ermeniler din, soy, kültür ve tarih bakımından Türklere farklı oldukları için Selçuklular’dan itibaren 900 yıllık beraberlik boyunca Türklere karışmamışlardır. Nadiren meydana gelen ihtida olayları olsa bile bunlar bireysel örnek olmaktan ileri gitmemiştir. Anado-

¹ Ali Köse, “İhtidâ”, *İslâm Ansiklopedisi*, c. XXI, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, s. 554.

² Ergün Tunç, *Yaşanmış Tecrübeler Açısından Kur’ân’ın İnsanı Etkileme Gücü (Isparta Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2010, s. 47-48; Geniş bilgi için, Ali Köse, *Neden İslâm’ı Seçiyorlar: Müslüman Olan İngilizler Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme*, İSAM Yayınları, İstanbul, 1997, s. 57-94’de “İhtida Süreci ve Motifleri” adlı alt başlığa bakınız.

³ Marc David Baer, *IV. Mehmet Döneminde Osmanlı Avrupası’nda İhtida ve Fetih*, çev. Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 2010, s. 41; Geniş bilgi için bkz., Esra Karadağ, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında (1800-1850) Anadolu’da İhtida Hareketleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Sivas, 2005, s. 41-59.

lu'nun eski ahalisinin tamamen Türklerle karışması, yani bir millet haline gelmesi veya bu eski kavimlerin milliyetlerini değiştirerek toplu halde Türkleşmeleri hiçbir zaman gerçekleşmemiştir.⁴ Selçuklular döneminde aralarındaki çok şiddetli çatışmalara rağmen, nesiller boyunca Müslüman Türkler ile Hıristiyan Rumlar, birbirlerini teoride "kâfir" olarak nitelendirmekle birlikte, gerçek hayatta kendi dindaşlarıyla olduğundan daha yakın ilişki içerisinde olmuşlardır. Hatta, II. Haçlı Seferi sırasında Rumlar, Türkler lehine hareket etmişlerdir. Rumların bu ihanetini gören üç bin kadar Haçlı askeri, kendiliğinden Müslüman olmuştur.⁵

Selçuklular döneminde ihtida edenlerin desteklenmesi amacıyla değişik vakıflardan tahsisatlar yapılmıştır. Örneğin II. Kılıçarslan kurduğu Altunoba vakfiyesinde, ihtidâ edenlerin yemek, elbise, ayakkabı ihtiyaçlarının karşılanması, sünnet ettirilmeleri ve namaz kılacak kadar Kur'ân öğrenmeleri için vakıf gelirlerinden tahsisat ayırmıştır.⁶ Evlilikler neticesinde Müslümanlığı benimseyenler olmuştur. Fakat, hem Selçuklu sultanları, hem de diğer insanlar eşlerini din değiştirmeye zorlamamışlar, kendi dinlerinde serbest bırakmışlardır. Bunlar arasında hayatı boyunca kendi dini üzerine yaşayanlar dahi olmuştur.⁷ Aslında Türklerin Anadolu'yu fethettikleri süreçte Hıristiyanlığın bazı yerli çevreler üzerinde eskiden olduğu gibi güçlü bir etkisi kalmamıştır. Yeni fetihler sebebiyle bu çevrelerin birbirlerinden daha fazla kopmuş olmaları, bu etkiyi iyice zayıflatmış ve yerli halkın Müslümanlığı kabul etmesini kolaylaştırmıştır.⁸ Selçuklularda dinî hoşgörünün bir göstergesi olarak, Anadolu'daki ticaret yolları boyunca gayrimüslim tüccarlar için küçük

⁴ Mustafa Kafalı, "Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi", *Türkler*, ed. Hasan Celâl Güzel ve diğerleri, c. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 192.

⁵ T. W. Arnold, *İntişar-ı İslâm Tarihi*, çev. Hasan Gündüzler, Akçağ Yayınları, Ankara, 1971, s. 142-143.

⁶ Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi II*, Nakışlar Yayınevi, 4. bs., İstanbul, 1980, s. 501.

⁷ Mehmet Şeker, *Anadolu'da Birarada Yaşama Tecrübesi: Türkiye Selçukluları ve Osmanlılar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 52.

⁸ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, E Yayınları, 3. bs., İstanbul, 1994, s. 214; Kamil Çolak, *XVI. Yüzyılda İstanbul'da İhtidâ Hareketleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2000, s. 25.

kiliseler yapılmıştır.⁹ Bu hoşgörünün neticesinde Bizans İmparatoru Michael VII (660-681/1261-1282) döneminde Anadolu'daki küçük kasabaların Hıristiyan Rum halkı, Türkleri topraklarını işgale davet etmişlerdir.¹⁰ Selçuklular döneminde yerli gayrimüslimlerin çok az bir kısmı Müslümanlaşarak Türkler ile karışmış, önemli bir kısmı önce Ege ve Marmara kıyılarına, oradan da Balkanlara gitmiş, kalanlar da Osmanlı'nın Millet Sistemi sayesinde Cumhuriyet'e kadar millî kimlikleriyle Anadolu'da varlıklarını sürdürmüşlerdir.¹¹ Ancak, Türklerin gayrimüslimlere karşı tavırları belli olduktan sonra göç eden Rumlardan bir kısmı Selçuklu Devleti'nin uyguladığı dinî ve iktisadî siyasetin sağladığı fırsatları fark etmeleri sonucu geri dönmüşler ve Bizans hükümetinin ağır vergilerinden kurtulmak için Türk yönetimi altındaki eski arazilerine yerleşmişlerdir.¹²

Osmanlı Devleti ihtida konusunda fıkıh hükümlerine genelde bağlı kalmış ve hemen hemen hiçbir dönemde zorla İslâmlaştırma politikası izlememiştir. Ancak altı asırlık Osmanlı tarihi süresince Arnavutlar ve Bosnalılar büyük ölçüde Müslüman olurken Rumlar, Ermeniler, Süryâniler ve diğer gayrimüslimlerden de çok sayıda ihtidalar olmuştur. Fakat Arnavutlar ve Bosnalılar dışında kalan diğer gayrimüslimler sadece ihtida etmeyip, aynı zamanda Türkleştiklerinden şimdilik kaç gayrimüslimin ihtida ettiğini sayısal olarak belirtmek mümkün değildir.¹³

Osmanlı Devleti prensip olarak hem Balkanlar'da hem de Anadolu'da ihtidayı zaman zaman özendirmiştir. Klasik dönemde Müslüman olanlara diğerlerine göre daha fazla timar tevcih etmiş ve bazı imtiyazlar vermiştir.¹⁴ Bazen aylık bağlanmış ya da para verilmiş, bazen de çalış-

⁹ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, TDV Yayınları, 7. bs., Ankara, 2008, s. 324.

¹⁰ Osman Çetin, *Anadoluda İslâmiyetin Yayılışı*, Marifet Yayınları, 2. bs., İstanbul, 1990, s. 167.

¹¹ Mustafa Keskin, "Gazi Süleyman Şah ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu", *Türkler*, ed. Hasan Celâl Güzel ve diğerleri, Yeni Türkiye Yayınları, c. VI, Ankara, 2002, s. 532; Karadağ, *Anadolu'da İhtida Hareketleri*, s. 10.

¹² Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu", *İslâm Ansiklopedisi*, c. III, TDV Yayınları, İstanbul, 1991 s. 114.

¹³ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2001, s. 198-201'den özetle.

¹⁴ Halide Aslan, *Tanzimat Döneminde Din Değiştirme Hareketleri (1839-1876)*, TDV Yayınları, Ankara, 2010, s. 14-15.

mak üzere bir görev tevcih edilmiştir. İhtida edenlere verilen hediyeler, toplumsal durumlarına göre değişik olmuştur. Gayrimüslimin ihtida töreninde bir takım işlemler yerine getirilmiştir. Her şeyden önce ihtidanın eğer varsa kadı huzurunda yapılması gerekirdi. Daha sonra Kelime-i Şehadet getirerek bu duruma iki Müslüman şahit olduktan sonra gayrimüslime Arapça yeni bir ad verilirdi. Gayrimüslim, Müslüman olduktan sonra genellikle babasının adıyla anılmaz, ona "Abdullah oğlu" denilirdi. Bu şekilde gayrimüslimin babasının isminin söylenmemesi ve kimliğinin açığa çıkmaması sağlanmış olurdu. Ancak bu uygulama kesin bir kural olmayıp, hem ihtida eden kişi adlarında hem de baba adlarında, yaşanan yörede yaygın olan Türkçe adların da kullanıldığı olmuştur.¹⁵ Osmanlılar İslâmî isim kullanmayı Müslümanlığın bir gereği olduğunu düşünmüşler ve o şekilde uygulamışlardır. Adı değiştirildikten sonra da başına Müslüman erkeklerin sardığı sarıktan sarılıp daha sonra sünnet ettirilirdi.¹⁶ İlk dönemlerdeki mühtedinin başına sarık sarılması ve cübbe giydirilmesi uygulaması zamanla terk edilmiş, daha çok kisvebahâ verilmesi şeklinde uygulamaya gidilmiştir.¹⁷ Bu işlemler bittikten sonra artık gayrimüslim, Müslüman olmuş sayılıyordu.

Tanzimat'tan sonra şer'î ve nizamî mahkemelerde yeni düzenlemelere gidilmesine bağlı olarak, sicil geleneği de yeniden ele alınarak belli esaslara bağlanmış ve ihtida ilamları da yeni bir anlayışla sicillere kaydedilmiştir. Bunda etkili olan bazı hârici ve dâhili etkenler vardır. XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin çöküşünün hızlanmasına bağlı olarak dış etkilerin ve baskıların artmaya başladığı bir dönemdir. Büyük devletler, özellikle Rusya, Ortodoks teb'a üzerinde koruyucu bir tavır takınmıştır. Patrikhane de, içerde baskı unsuru olmaya çalışmış ve hoşnutsuzluğunu çeşitli vesilelerle dile getirmekten çekinmemiştir. Patrikhane'nin dile getirdiği konulardan biri de, gayrimüslimlerin zorla ihtida ettirilidir. Bu tür sıkıntılar devletin ihtida olaylarına karşı daha dikkatli dav-

¹⁵ Yılmaz Kurt, "Adana Sancağı'nda Kişi Adları", *AÜDTCFD Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XV, sayı: XXVI, Ankara, 1991, s. 182-184; Karadağ, *Anadolu'da İhtida Hareketleri*, s. 38; Mühtedilerin "Abdullah" adını kullanmaları ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz., Karadağ, *Anadolu'da İhtida Hareketleri*, s. 74-78.

¹⁶ Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, s. 198-201'den özetle; Ayrıca farklı uygulamalar için bkz., Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 151; Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi II*, s. 503.

¹⁷ Aslan, *Tanzimat Döneminde Din Değiştirme Hareketleri*, s. 138.

ranması zorunluluğunu doğurmuş ve bu zorunluluk bir ölçüde sicil kayıtlarına da yansımıştır. Bu nedenle Tanzimat'tan sonra meydana gelen ihtida olayları belli hukukî usuller göz önüne alınarak sicillere kaydedilmiştir. Örneğin:

1. Mühtediler Müslüman olduklarını veya böyle bir istekleri bulunduğunu bir dilekçe ile Meclis-i İdâre-i Vilâyet veya Sancak'a bildiriyorlardı.

2. Vilâyet veya Sancak İdâre Meclisi'nde mühtedinin "nizamî" sorgusu yapılıyordu. Sorgulama sırasında:

a. Mühtedinin kimliği tespit ediliyor, hür, âkil ve bâliğ olup olmadığı araştırılıyor, tabiiyeti belirleniyordu.

b. İhtidaya dış etkilerin sebep olup olmadığına, başkalarının cebir, iğfal ve tergîbinin bulunup bulunmadığına bakılıyordu.

c. Mühtediye Kelime-i Şehadet teklif ediliyordu.

d. Bu sorgulama bizzat valinin veya mutasarrıfın huzurunda, onun başkanlığını yaptığı bir heyet tarafından yapılıyordu.

e. Mühtedinin "istintâkı" esnasında, gayrimüslim teb'a ya da yabancı devlet temsilcileri müşahit sıfatıyla hazır bulunuyordu.

3. Vilâyet veya Sancak İdare Meclisi'nde sorgulaması tamamlanan mühtedi "istintâk-ı nizâmiyesi"nin yapıldığı dilekçesine "derkenâr" olarak kaydedildikten sonra "meclis-i şer'-i şerîf"e (şer'î mahkemeye) gönderiliyor ve aynı işlemler burada da tekrarlandıktan ve "bi't-tav' ve'r-rızâ" eski dininden "teberri" ve İslâmiyeti kabul ettiği belirlendikten sonra yeniden Kelime-i Şehadet teklif ediliyordu. Mühtedi "kelimeteyn-i şehâdeteyni tekellüm" edince isteği doğrultusunda İslâmî bir isim veriliyor ve yapılan işlemler hukukî prosedüre uygun olarak şahitlerin huzurunda icra ediliyordu. Mahkemedeki işlemler bittikten sonra da, ihtida ilâmı bütün ayrıntısı ve tarihi ile birlikte sicile kaydediliyor ve sonra da durum hem "taraf-ı âsafâneleri"ne bildiriliyor, hem de "mühtedi-i mezbûrun evrakı nüfus başkâtibi yedine" verilmek suretiyle ihtida olayının nüfus kütüğüne işlenmesi sağlanıyordu.¹⁸

¹⁸ Osman Çetin, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. bs., Ankara, 1999, s. 5-6; Ayrıca Devlet'in Tanzi-

Gayrimüslimlerin ihtida etmelerinde değişik etkenler rol almıştır. İşçilik, hizmetçilik gibi değişik vesilelerle Müslümanların yanında bulunan gayrimüslimlerden bir kısmı zamanla ihtida etmiştir. Köprülü'nün belirttiği üzere, Selçuklularda Müslümanlarla uzun zaman devam eden karşılıklı dostane ilişkiler, Müslümanların devlet yönetimindeki ayrıcalıklı konumları ve gayrimüslimlerin kendilerine has cizye gibi bazı vergilerden kurtulmak istemeleri, ihtida olaylarında psikolojik ve ekonomik olarak az çok etkili olmuştur. Bizans'ın Anadolu'da takip etmiş olduğu Ortodokslaştırma ve Rumlaştırma politikası Ermenileri, Süryanileri, Rafizi mezheplerinde bulunan yerliler ile Pavlakîleri devlete düşman etmiş ve Selçuklulara yaklaştırmıştır. Bir diğer etki de, sûfi çevrelerin ve medrese üyelerinin dinler arasında düşmanlık yerine dostluk ve yardımseverliği ön plana çıkarmaları ve herkese mezhep farkı gözetmeksizin yardım etmeleri de, Hıristiyanların Müslümanlara karşı sempati ve yakınlık göstermelerini artırmıştır.¹⁹

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler, gerek devlet ve gerekse halk tarafından İslâm'a girmeye teşvik edilmişlerdir. Çünkü İslâm dinine göre, bir insanın hidayetine vesile olmak; Hz. Peygamberin, Hz. Ali'ye "Ey Ali, senin vesilenle bir kişinin hidayete ermesi, senin için üzerine güneşin doğup battığı her şeye sahip olmandan daha hayırlıdır"²⁰ hadisindeki müjdeye mazhar olmak için bir Müslüman'ın hayatı boyunca yapabileceği en hayırlı işlerden biri kabul edilmiştir.²¹ Balkanların bir Türk-İslâm yurdu olmasında ve dolayısıyla ihtida olaylarına vesile olmasında en etkili olan unsurlardan birisi de, Osmanlıların sistemli bir şekilde uygulamış oldukları iskân siyasetidir.²² Kişisel çıkarları açısından Müslüman idarecilerle daha iyi ilişkiler içinde olması gereken zengin Hıristiyan tüccarlar, eski pozisyonlarını kaybetmemek için Müslüman olmuşlardır. Özellikle Balkanlar'da Osmanlı fetihleriyle beraber gayri-

mat'tan sonra ihtida olaylarına yaklaşımı konusunda bkz., Aslan, *Tanzimat Döneminde Din Değiştirme Hareketleri*, s. 102-104.

¹⁹ Çolak, *XVI. Yüzyılda İstanbul'da İhtidâ Hareketleri*, s. 24-26 ve 28; Ayrıca bkz., Karadağ, *Anadolu'da İhtida Hareketleri*, s. 39-41; Tarikatların ihtida olaylarında etkisi hakkında bkz., Ocak, "Anadolu", s. 115.

²⁰ Buhârî, *es-Sahîh*, "Cihâd", 143 ve Müslim, *es-Sahîh*, "Fazâilü's-Sahâbe", 34'de "Kırmızı develerden daha hayırlıdır." şeklinde geçmektedir.

²¹ Ali İhsan Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı-Bursa Örneği*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2009, s. 165-166.

²² Çolak, *XVI. Yüzyılda İstanbul'da İhtidâ Hareketleri*, s. 33.

müslimlerle başlayan iletişimin bir sonucu olarak, ekonomik, siyasî, dinî ve sosyal faktörlerin sonucunda pek çok gayrimüslim Müslüman olmuştur.²³ Osmanlı dönemindeki ihtidalarda, Müslümanlara göre daha fazla timar tevcih edilmesinin yanı sıra, nev-müslim akçesinin verilmesi, az da olsa etkili olmuştur.²⁴ Ayrıca sosyolojik, psikolojik ve dini pek çok unsurun ihtidalarda etkili olduğu muhakkaktır.

1- Denizli’de Bazı İhtida Örnekleri

Şer’iye Sicilleri veya diğer adıyla Kadı Sicilleri, zengin içeriği itibariyle Osmanlı Devleti’nin sınırları içerisinde yaşayan toplulukların ve milletlerin genel tarihleri, şehir tarihleri, iktisat tarihleri, hukuk tarihleri, yer ve kişi adları bilimleri, tıp tarihi, diplomasi tarihi gibi bilim dalları için birinci el kaynak niteliği taşımaktadırlar.²⁵ Bu yönüyle bu çalışmada Denizli Şer’iye Sicil Defterleri, ihtida eden gayrimüslimleri tespit etmede birinci el kaynağımız olmuştur. Yalnız şunu da belirtmek gerekir ki, Osmanlı arşiv belgeleri içinde de bol miktarda ihtida konulu belge örneği bulmak mümkündür.²⁶

Osmanlı dönemi sicil kayıtları içerisinde ihtida ilâmlarının sayısı büyük bir yer tutmuştur. Ancak, ihtida olaylarının sicillere yansması bazen doğrudan, bazen de miras, alış-veriş, kefalet, vesayet, itk gibi konuların kayıtlarında mühtedilerin adına rastlanması nedeniyle dolaylı bir şekilde olmuştur.²⁷ Nitekim, bununla ilgili 1875 tarihli bir sicil belgesine göre, Ermeni mühtedi Karagözoğlu Mehmet (Muhammed) b. Abdullah, Şemikler Köyü’nden 6 sene önce vefat eden Karakıranlı İbrahim’i senelik 300 kuruş ücretle 120 koyununa çoban tutmuştur. Davanın görüldüğü gün, mirasçılardan hayvanların aynını ya da parasını ister. İbrahim’in mirasçıları olan hanımı Ümmü Gülsüm bint-i Mehmet ve oğulları Mehmet ile Ali, babalarının 15 sene önce çobanlık için 70 koyun aldığını kabul edip 50 koyunu inkâr ederler. Ancak 10 sene önce soğuk afetinde 70 koyunun telef olduğunu, babalarının da derilerini Mehmet

²³ Çolak, XVI. Yüzyılda İstanbul’da İhtidâ Hareketleri, s. 34.

²⁴ Aslan, Tanzimat Döneminde Din Değişirme Hareketleri, s. 33.

²⁵ Geniş bilgi için bkz., Ahmed Akgündüz, Şer’iye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler, c. I, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 11-17.

²⁶ Aslan, Tanzimat Döneminde Din Değişirme Hareketleri; Çolak, XVI. Yüzyılda İstanbul’da İhtidâ Hareketleri adlı çalışmaları örnek verebiliriz.

²⁷ Çetin, Bursa’da İhtida Hareketleri, s. 2.

ile şu anda duruşmada bulunmayan kardeşi Zakraya'ya teslim ettiğini iddia ederler. Durum önce kapalı bir kâğıtla gizli bir şekilde (bâ-varaka-i mestûre) köy imamına, muhtara, ihtiyar heyetinden iki kişiye gizlice (sirran), sonra bu kişilerle şehâdetlerine güvenilir (adl-ü makbûlü'ş-şehâde) kişilerden ve köy ahalisinden iki kişiye daha sorulur. Şahitler, varisleri tasdik edince mühtedi Mehmet, kanuna uygun olmayan bu davadan (bî-vech-i şer'î muârazadan) men edilir.²⁸

Yukarıda görüldüğü üzere, ihtida eden kişinin babasının adı verilmemiş ve İslâm tarihi boyunca zaman zaman uygulandığı şekilde, babasının adı olarak Abdullah yazılmıştır. Ayrıca kardeşi Hıristiyan olmasına rağmen, mahkeme kayıtlarında babasının adı ile yazılması gerekirken, ihtida eden kişinin kimliği ortaya çıkmaması için Hıristiyan olan babanın adı yine yazılmamıştır.²⁹ Burada dikkat çeken bir diğer husus da, aynı evden kardeşlerden biri Müslüman olurken diğer(ler)inin kendi dinini muhafaza etmesidir. Belgede mühtedinin hangi mahallede yaşadığı belirtilmemiştir.

1891 tarihli diğer bir belgede ise, ihtida edip Müslüman olan kişinin mahallesini değiştirerek, Müslüman mahalleye yerleştiği görülmektedir. Feslekan Mahallesi'nde oturan mühtedi oğlu Hüseyin b. Mehmet (Muhammed) mahkemede, Eytam Sandığı'ndan 25 gümüş Mecidiye borç aldığını ve iki yıl sonra 31 gümüş Mecidiye olarak ödeyeceğini belirtir. Eğer ödeyemezse, karşılığında kendi mülkü olan tek katlı ve bir miktar avlulu evini rehin olarak gösterir.³⁰ Burada ihtida eden kişi Hüseyin'in babası Mehmet olup, evde İslâmî hayatın devam ettiği ve ihtida eden ailenin gayrimüslimlerin yaşadığı mahalleden Müslüman mahalleye taşındığı görülmektedir.³¹

1901 tarihli bir diğer belgeye göre de, Yorganbattı Mahallesi'nden Mühtedi Mustafa b. Abdullah vefat edince, mirası kızları Emire Ayşe ile Emine'ye kalır. Yetimlerin mallarına borç verme konusunda vasî nasp

²⁸ *Denizli Şer'îye Sicil Defteri*, no: 681. 9/14. 4 Za 1292/2 Aralık 1875. Ayrıca bkz., Bilal Yıldız, *Denizli Sancağı'nda Gayrimüslimler (1876-1923)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Isparta, 2013, s. 228.

²⁹ Yıldız, *Denizli Sancağı'nda Gayrimüslimler*, s. 228.

³⁰ *Denizli Şer'îye Sicil Defteri*, no: 683. 197/793. 1 Ca 1309/3 Aralık 1891. Ayrıca bkz., Yıldız, *Denizli Sancağı'nda Gayrimüslimler*, s. 228.

³¹ Yıldız, *Denizli Sancağı'nda Gayrimüslimler*, s. 228.

ve tayin edilen Eytam Müdürü Halil Efendizâde Mehmet Tahir Efendi ibn-i Hafız Mehmet de, yetimlerin mallarından 10 gümüş Mecidiye'yi iki yıl sonra 12 gümüş Mecidiye 2 çeyrek olarak ödeme koşuluyla Çaybaşı Mahallesi'nden Nardenk oğlu Kamil b. Mehmet'e borç verir.³² Burada da mühtedi, kendi mahallesini değiştirerek Müslüman mahallesine yerleşmiştir.

Gayrimüslimlerin Müslüman olmaları devlet tarafından her zaman teşvik edilmiştir. Mesela, ihtida edenlere, Müslümanlar gibi giyinmelerine (kisve-bahâ) yardımcı olmak amacıyla Divân-ı Hümâyun'da, nev-müslim akçesi adlı bir para sandığı oluşturulmuştur. Osmanlı'da Müslüman olan kişiye bir miktar para ile elbise verilmesi bir kanundu.³³ Klasik dönemde ihtida eden yeni mü'minlere bazı törenler düzenlenmiştir. Örneğin, törenle ata bindirilip şehrin sokaklarında dolaştırılmışlar ve Müslüman kardeşlerinin coşkulu tebriklerini kabul etmişlerdir. İhtida eden gayrimüslimler, eski dindaşlarıyla ilişkilerini devam ettirmekteydiler. Ancak bu ilişkilerin bazen eskisi gibi iyi gitmediği de bir gerçektir. Çünkü hiçbir samimi din mensubu dindaşlarını kaybetmeyi hemen kabullenemez. Bu durumda yeni mühtedi ile eski çevresi arasında bir çatışmanın ortaya çıkması beklenen bir durumdur. Din değiştirmelerde kişinin yakın çevresi dine ilgisiz bile olsa, yeni durumu kabullenmez ve değişik seviyelerde tepki gösterir. Böyle bir durumda din değiştiren kişi ya çevresini değiştirecek, ya çevresiyle uzlaşacak, ya da çevresini kendi değerlerine göre şekillendirmek için sürekli mücadele içersine girerek yeni kimliğini korumaya çalışacaktır.³⁴ Bu tür sıkıntılar yaşandığında bazen mühtedi, Müslüman bir çevreye taşınmıştır. Bu taşınmadaki pratik fayda, yeni kabul ettiği dini, esas toplumu içinde yaşayarak benimsemesine yardımcı olmak ve hayatlarını sosyal, ekonomik ve psikolojik açıdan kolaylaştırmaktır. Mühtedilerin böyle durumlarda eski dindaşları tarafından yalnızlığa itilmesi ve bazı sıkıntılara girmesi söz konusu olduğundan, gerek gayrimüslimlerin Müslüman olmalarını teşvik etmek, gerekse ihtida ettikten sonra daha rahat bir hayat sürmelerini sağlamak amacıyla devlet ya da vakıflar tarafından ihtida edenlere yönelik bazı

³² *Denizli Şer'îye Sicil Defteri*, no: 685. 234/982. 16 Ş 1319/28 Kasım 1901.

³³ Aslan, *Tanzimat Döneminde Din Değiştirme Hareketleri*, s. 36.

³⁴ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara, 1996, s. 311; Aslan, *Tanzimat Döneminde Din Değiştirme Hareketleri*, s. 148.

dönemler yardımlar yapılmıştır.³⁵ Bununla ilgili olarak 1893 tarihli bir arşiv belgesine göre, Denizli yerli gayrimüslimlerinden olmayıp da, ihtida edip Denizli'ye hükümet tarafından değişik siyasî nedenlerden dolayı yerleştirilen bir mühtediye, bu şekilde yardım edildiği tespit edilmiştir. Şöyle ki, Selanik Vilayeti'nden gönderilip Denizli'de ikamet ettirilen mühtedi Karadağlı Jifko'ya eğer erbâb-ı ziraatten (çiftçi) ise bir miktar arazi gösterilmesi veya belediyeden münasip miktar maaş tahsis edilmesi Dâhiliye Nezâreti Mektûbî kaleminden Sadâret'e teklif edilir.³⁶ Ancak bu kişi daha sonra Rusya imparatoru aleyhinde teşekkül eden komite hakkında bazı ifadelerinden dolayı³⁷ Denizli'den İstanbul'a getirtilerek Zabtiye Nezâreti'nde misafir edilir.³⁸ İlerleyen soruşturma neticesinde, şüpheli hallerinden dolayı Denizli'ye sürüldüğü anlaşılan bu kişinin, bazı ihbarlarda bulunacağını bildirmesi üzerine İstanbul'da Zaptiye Dairesi'nde misafir edildiği ve bir yalancı olduğu, para koparmak için iftira ve isnatlarda bulunduğu ve Rusya'dan sınır dışı edilmiş olduğu anlaşılır.³⁹ Görüldüğü gibi, bu yardımlar XIX. yüzyıl sonunda bile devam etmiştir.

Denizli'de yaşanan ihtida örneklerinden bir diğeri de, bir Rum papaza aittir. 1901 yılına ait bir sicil kaydındaki ihtida ilanı, bir papaza ait olması açısından dikkat çekicidir. Aslen Cezâyir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz Adaları) Vilâyeti'nin Rodos Kasabası'nın Derleğen Nahiyesi'ne bağlı Ada Köyü'nden ve Rum milletinden olup, İskenderli adıyla bilinen papaz ihtida ederek, baba adı olarak Ömer, kendisine de Ali adını seçer. İskenderli Ali bin Ömer adıyla Denizli şer'î mahkemesine başvurarak "Elhamdülillâh, Allah'ın hidayeti ile İslâm şerefiyle müşerref olduğunu" ikrar edip Ali ismini aldığını ifade eder. Usulen Rum Papaz ile gerekli konuşmalar yapıldıktan sonra Denizli Liva İdare Meclisi heyeti huzurunda 29 Temmuz 1901 tarihinde kendisine Kelime-i Şehadet telkin edilir. Kendisi Kelime-i Şehadeti getirerek kararlı olduğunu gösterir. Heyet

³⁵ Karataş, *Bursa Örneği*, s. 166-167.

³⁶ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, DH.MKT. 2044/122. 04 B 1310/22 Ocak 1893. Ayrıca bkz., Yıldız, *Denizli Sancağı'nda Gayrimüslimler*, s. 229.

³⁷ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, Y..A...HUS. 269/139. 25 B 1310/12 Şubat 1893. Ayrıca bkz., Yıldız, *Denizli Sancağı'nda Gayrimüslimler*, s. 230.

³⁸ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, DH.MKT. 2051/53. 24 B 1310/11 Şubat 1893. Ayrıca bkz., Yıldız, *Denizli Sancağı'nda Gayrimüslimler*, s. 230.

³⁹ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, Y..A...HUS. 271/55. 23 Ş 1310/12 Mart 1893. Ayrıca bkz., Yıldız, *Denizli Sancağı'nda Gayrimüslimler*, s. 230.

almış olduğu 124 numaralı kararla, ihtidasına olur verir. Bundan sonra mühtedi Ali, yeni adıyla nüfusa kaydedilerek kendisine yeni bir tezkere-i Osmanî (nüfus cüzdanı) verilmesi ve sünnet işleminin (sünnet-i seniyye icrası) yapılması için mahkemeden ilâm talep eder. Bunun üzerine şer'î mahkemede, tekrar Kelime-i Şehadet getirir. İhtidada kararlı olduğu anlaşılması üzerine, nüfusa yeni adıyla kaydedilmesi ve eline nüfus cüzdanı verilerek sünnet işleminin yapılması için 2 Ağustos 1901 tarihinde mahkemece ilâm verilir.⁴⁰

Denizli'de ihtida eden insanlar muhakkak ki bu örneklerle sınırlı değildir. Denizli ve Sarayköy'de Haziran 1911 tarihinde ortaya çıkan ve yüzlerce cana neden olan Hindistan menşeli kolera salgınında⁴¹ ölümler Kelime-i Şehadet getirerek Müslüman olmuş gayrimüslimler de görülmüştür. Honaz'daki Burdurlu Vasil'in oğlu, zamanında mahalle mektebinde Müslüman çocuklarla birlikte önce Amme, Tebareke ve Gassime'yi⁴² okumuş, Kur'ân'ı hatmetmiş, camilerde salâ ve ezan, toplantılarda mevlit okumuş ve İslâm kaidelerini iyi bir şekilde öğrenmiştir. İzmir Değirmendere'de evlenip bir zaman Denizli'de yaşadıkdan sonra bir fırsatını bularak Yunanistan'a giden Santurcu Mihal gibi sonradan Müslüman olanlar da olmuştur.⁴³

Sonuç

Arşiv belgelerini ve ağırlıklı olarak da şer'îye sicil defterlerini esas alarak Osmanlı'nın son döneminde Denizli'de vuku bulan ihtida olaylarını ele aldığımız bu çalışmada, ihtida sürecinin sadece ikrarla nihayete ermediği, bazı hukukî prosedürün takip edildiği tespit edilmiştir. Öncelikle, Tanzimat'tan sonra Osmanlı Devleti'nin gerileme sürecine girip, bir taraftan büyük devletlerin müdahalesine yoğun bir şekilde maruz kaldığı, diğer taraftan da içerdeki gayrimüslim dinî otoritelerin değişik vesilelerle hoşnutsuzluklarını ortaya koydukları bu dönemde "dönemin

⁴⁰ *Denizli Şer'îye Sicil Defteri*, no: 685. 191/789. 16 R 1319/2 Ağustos 1901. Ayrıca bkz., Yıldız, *Denizli Sancağı'nda Gayrimüslimler*, s. 229. Bkz., EK: 1

⁴¹ Oya Dağlar, "Denizli ve Çevresinde Kolera Salgını ve Salgınla Mücadele", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler I*, ed. Ayfer Özçelik ve diğerleri, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2007, s. 370.

⁴² Mücadele Süresi'nin ilk âyeti "Kad semia"nın söylenişi olabilir.

⁴³ Haluk Şemsioğlu (haz.), *20. Yüzyıl Başlarında Denizli*, HM Matbaacılık, Denizli, 2004, s. 5.

nezaketinden dolayı", meydana gelebilecek herhangi bir şayia neticesinde devleti zor durumda bırakacak bir tepkinin önüne geçmek için, Denizli'deki Rum Kilisesi'nin papazı ile konuşularak bilgilendirilmiştir. Daha sonra yeni mühtediye Liva İdare Meclisi heyeti huzurunda Kelime-i Şehadet telkin edilerek dinî ve hukukî işlemler yerine getirilmiş ve ihtidası kabul edilerek resmî karar alınmıştır. Son işlem olarak da, şer'î mahkemede tekrar kendisinin ikrarı ile Kelime-i Şehadet getirmesi talep edilmiştir. Bu talebin yerine getirilmesi üzerine tercih etmiş olduğu İslâmî adıyla kendisine yeni bir nüfus cüzdanı (Tezkere-i Osmani) verilmesi ve sünnet işleminin yapılması için eline mahkeme ilâmı verilmiştir. Denizli'de yaşayan gayrimüslimlerden çok az sayıda ihtida olayının vuku bulması, onların dinlerine olan bağlılıklarını göstermesi yanında, Osmanlı'nın gayrimüslimlere yönelik İslamlaştırma politikasının olmadığını da ispat etmektedir. Daha önceden ihtida eden bazı mühtedilerin Müslüman mahallesinde yaşıyor olması, onların eski çevrelerinin baskısına maruz kalmadan yeni dinlerini rahat bir şekilde yaşamak istemeleri şeklinde açıklanabilir. Yine bazı mühtedilerin ihtida etmeyen kardeşleri ve akrabaları ile sosyal ilişkilerini devam ettirdikleri görülmüştür. Denizli'ye dışarıdan gelip yerleşen yeni mühtedinin yaşamını rahat bir şekilde sürdürebilmesi için, bir takım mahallî imkânların tahsis edilmesinin merkezî hükümet tarafından emredilmesi, devletin ihtidayı teşvik ettiğini de ayrıca göstermektedir.

Kaynakça

- Akgündüz, Ahmed, *Şer'îye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, c. I, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.
- Arnold, T. W., *İntişar-ı İslâm Tarihi*, çev. Hasan Gündüzler, Akçağ Yayınları, Ankara, 1971.
- Aslan, Halide, *Tanzimat Döneminde Din Değiştirme Hareketleri (1839-1876)*, TDV Yayınları, Ankara, 2010.
- Baer, Marc David, *IV. Mehmet Döneminde Osmanlı Avrupası'nda İhtida ve Fetih*, çev. Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 2010.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH.MKT. 2044/122. 04 B 1310/22 Ocak 1893.
- _____, DH.MKT. 2051/53. 24 B 1310/11 Şubat 1893.
- _____, Y..A...HUS. 269/139. 25 B 1310/12 Şubat 1893.
- _____, Y..A...HUS. 271/55. 23 Ş 1310/12 Mart 1893.
- Buhari, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Camiu's-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1993.

- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, E Yayınları, 3. bs., İstanbul, 1994.
- Çetin, Osman, *Anadoluda İslâmiyetin Yayılışı*, Marifet Yayınları, 2. bs., İstanbul, 1990.
- _____, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. bs., Ankara, 1999.
- Çolak, Kamil, *XVI. Yüzyılda İstanbul'da İhtidâ Hareketleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2000.
- Dağlar, Oya, "Denizli ve Çevresinde Kolera Salgını ve Salgınla Mücadele", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler I*, ed. Ayfer Özçelik ve diğerleri, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2007, s. 368-374.
- Denizli Şer'îye Sicil Defteri no: 681 9/14. 4 Za 1292/2 Aralık 1875.
- _____, No: 683 197/793. 1 Ca 1309/3 Aralık 1891.
- _____, No: 685 191/789. 16 R 1319/2 Ağustos 1901.
- _____, No: 685 234/982. 16 Ş 1319/28 Kasım 1901.
- Ercan, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2001.
- Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara, 1996.
- Kafalı, Mustafa, "Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi", *Türkler*, ed. Hasan Celâl Güzel ve diğerleri, c. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 177-192.
- Karadağ, Esra, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında (1800-1850) Anadolu'da İhtida Hareketleri*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2005.
- Karataş, Ali İhsan, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı –Bursa Örneği-*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2009.
- Keskin, Mustafa, "Gazi Süleyman Şah ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu", *Türkler*, ed. Hasan Celâl Güzel ve diğerleri, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, VI, s. 529-536.
- Köse, Ali, *Neden İslâm'ı Seçiyorlar Müslüman Olan İngilizler Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme*, İSAM Yayınları, İstanbul, 1997.
- _____, "İhtidâ", *İslâm Ansiklopedisi*, c. XXI, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, s. 554-558.
- Kurt, Yılmaz, "Adana Sancağı'nda Kişi Adları", *AÜDTCFD Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XV, sayı: XXVI, Ankara, 1991, s. 169-252.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyri, *Camiu's-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1993.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "Anadolu", *İslâm Ansiklopedisi*, c. III, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, s. 110-116.
- Özkaya, Yücel, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

- Şeker, Mehmet, *Anadolu'da Birarada Yaşama Tecrübesi: Türkiye Selçukluları ve Osmanlılar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
- Şemsioğlu, Haluk (haz.), *20. Yüzyıl Başlarında Denizli*, HM Matbaacılık, Denizli, 2004.
- Tunç, Ergün, *Yaşanmış Tecrübeler Açısından Kur'an'ın İnsanı Etkileme Gücü (Isparta Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2010.
- Turan, Osman, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi II*, 4. bs., Nakışlar Yayınevi, İstanbul, 1980.
- Yazıcı, Nesimi, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, TDV Yayınları, 7. bs., Ankara, 2008.
- Yıldız, Bilal, *Denizli Sancağı'nda Gayrimüslimler (1876-1923)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Isparta, 2013.

EK:1 Rum Papaza Ait Şer'î Mahkeme İlamı'nın Trankripsiyonu

Denizli Şer'îye Sicil Defteri No: 685, Varak: 191, Hüküm No: 789

'An asıl Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti celîlesinin Rodos Kasabası'nın Derleğen Nâhiyesi'ne merbût Ada Karyesi ahâlisinden ve teb'a-i Devlet-i 'Aliyye'nin Rum milletinden olup ve zâten İskenderli nâmiyle be-nâm olan Papaz ihtidâ edip ismi Ömer tesmiye eylediğinden bahisle hidâyet-i Rabbânî ve irâde-i ezeliyye-i Sübhân ile arz-ı ihtidâ edip ve kelimeteyn-i şehâdeteyn telkîn edilerek ismi Ali tesmiye edilen İskenderli Ömer oğlu Ali bin Ömer Denizli Sancağı mahkeme-i şer'îyesinde ma'kûd meclis-i şer'î nebevîde ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edip "Elhamdülillâh ve bi-hidâyetillâhi teâlâ şeref-i islâm ile müşerref olup dîn-i mübîn-i kabul ve ismim Ali tesmiye olunduğu ve usûlen Rum Papaz ile iktizâ eden mukâlemât-ı lâzime icrâ kılınarak meclis-i idâre-i livâ heyeti huzurunda kelimeteyn-i şehâdeteyn telkîn edildikte bendahi teleffuz ve sebât üzere kabul eylediğim 16 Temmuz 1317 [29 Temmuz 1901] tarih ve 124 numaralı hey'et-i mezkûrun kararından mestebân olmakla ismim ol vecihle nüfusa kayd ile tezkerre-i Osmânî verilmek ve sünnet-i seniyye icrâ edilmek üzere i'lâm-ı şer'îsini talep ederim" dedikte müddeî merkûm Ali kelimeteyn-i şehâdeteyni tekrâr-ı teleffuz ve islâmiyet-i ezeliyyesini izhâr etmeğin ol vecihle ihtidâda sâbit kadem olduğu mütehakkık olup nüfusa kayd ile yedine nüfus tezkeresi i'tâ edilmek ve sünnet-i seniyye icrâ edilmek üzere işbu i'lâm-ı şer'î bi't-tanzîm ve't-tescîl huzûru âlîlerine i'lâm olundu. 16 R 1319 [2 Ağustos 1901]

EK: 2 Rum Papazın İhtida İlâmının Kayıtlı Olduğu 685 Numaralı Şer'îye Sicil
Defteri Sayfası
Varak: 191, Hüküm No: 789

